

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2021

Fîhi Mâ Fîh'te Yer Alan Hikemî Bir Öğreti: Likâu'l-Halîl Şifâu'l-Alîl

A Historical Teaching in Fîhi Mâ Fîh: Likâ al-Halîl Shifâ al-Alîl

Murat Ak

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Türk İslam Tarihi ve Sanatları

Assoc. Professor, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşođlu Faculty of Theology,
Department of Turkish Islamic Literature
Konya/Turkey

muratak57@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3434-5985>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.905581

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 29.03.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 07.06.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2021

Cite as / Atıf: Ak, Murat. "Fîhi Mâ Fîh'te Yer Alan Hikemî Bir Öğreti: Likâu'l-Halîl Şifâu'l-Alîl". *Marife* 21/1 (2021), 303-317. <https://doi.org/10.33420/marife.905581>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atınlı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Fîhi Mâ Fîh'te Yer Alan Hikemî Bir Öğreti: Likâu'l-Halîl Şifâu'l-Alîl

Özet

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin sohbetlerinden derlenen eseri Fîhi Mâ Fîh'te dostluğun konu edildiği bir fasılda, Arapça Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl (Dostun cemali hastanın şifasıdır) ifadesine yer verilir. İslam edebiyatlarında ifadenin kelime değişiklikleriyle farklı şekillerde rivayet edildiği tespit edilmiş ve bu ifadelerin metinlerde, kültürel ve sanatsal malzemelerde birbirinden oldukça farklı bağlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Makalede önce, Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesinin Fîhi Mâ Fîh ve diğer dinî, edebî ve kültürel kaynaklardaki mevcudiyeti üzerinde durulmuş, sonra İslam edebiyatlarında farklı kelimelerle karşımıza çıkan benzer ifadelerin kaynaklarda ne şekilde yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. İslam medeniyet havzasında telif edilen Türkçe, Arapça, Farsça mensur ve manzum eserler ile bu medeniyete ait kültürel ve sanatsal malzeme imkânlar doğrultusunda taranmış, bu taramalar sonucunda ortaya çıkan bilgiler neticesinde konuya dair tespitlerde bulunulmuştur. Çalışmanın nihaî hedefi, Fîhi Mâ Fîh'te yer alan Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesinden hareketle dinî-hikemî gelenekte yer alan bir öğretinin ve benzer nakillerin, İslam medeniyeti içindeki seyirlerini takip etmek; böylece medeniyetin yazılı kültür ve sanatsal eserler üzerinde kendini inşa etme sürecini anlamaya katkıda bulunmaktır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesini dostların birbirleri üzerindeki tesirini dile getirirken nakletmiştir. Birincil ve ikincil hadis kaynaklarında tespit edilemeyen ifade, Şifâu'l-alîl likâu'l-halîl şeklinde, lafzî değişiklik olmaksızın, terkiplerin yer değiştirilmesi suretiyle de aktarılmıştır. Metin taramalarında Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl şeklindeki ifadeye benzer aktarılan şu rivayetler tespit edilmiştir: Likâu'l-halîl şifâu'l-galîl, Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl, Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb, Şifâu'l-kulûb fî likâi'l-meclûb.

Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl gibi tespit edilen bu ifadeler de birincil ya da ikincil dinî kaynaklarda yer almamaktadır. Arap hikemiyatı eserlerinde, Arap atasözleri ve deyimlerini nakleden Emsâl kitaplarında tespit edilen, "Dostun cemâli iç yangınının (susuzluğun) şifasıdır." ya da "Dostun cemâli içi yanan (susamış) kişinin şifasıdır." şeklinde tercüme edebileceğimiz Likâu'l-halîl şifâu'l-galîl şeklindeki ifade ise, IX. yüzyılda yaşamış İbn-i Aîşe isimli bir hadis ve nesep âlimine nispet edilerek aktarılmıştır.

Mevlânâ Müzesinde minyatür bir mihrabın üstünde, "Hastanın şifası Cenâb-ı Hakk'ın cemâlidir" anlamına gelen Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl şeklindeki ifadeyle karşılaşılmıştır. Bu kullanımda daha önceki benzer ifadelerde geçen "dostun cemâli" (likâu'l-halîl), "Cenâb-ı Hakk'ın cemâli" (likâu'l-Celîl) şekline bürünmüştür. Mevlevîliğin Fîhi Mâ Fîh'teki ifadeyi yeniden yorumlayarak daha metafizik bir bağlam içinde kullandığı açıkça görülmektedir.

"Kalplerin şifası sevgilinin cemâlidir." şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb şeklindeki ifade benzer nakiller içinde en fazla kullanılan ve en çok bilinendir. İfade XV. yüzyılda yaşamış Suyûtî'nin Sıfatu Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbi'z-Zevki'l-Leîm isimli eserinde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Mesnevî'sinde, XIX. yüzyılda yaşamış Osmanlı Hamdi Bey'in Kaplumbağa Terbiyecisi isimli meşhur tablosunda yer almıştır. Suyûtî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin kullanımlarında ifadedeki sevgiliyle (mahbûb) dünyevî bir aşkın ögesi olan sevgiliye işaret edilmiştir. Bununla birlikte Osman Hamdi Bey'in tablosundaki mekân Bursa Yeşil Camii'dir ve tabloda ilgili yazının hemen yanında Muhammed isminin olduğu bir levha bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında ifadenin kullanımındaki bağlamın tamamen değiştiği, Osman Hamdi Bey'in Osmanlı'nın dinî kimliğini ortaya koymak isterken ifadeyi metafizik bir boyutla ele aldığı düşünülmektedir. Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb şeklindeki bu ifadenin yazma eser ciltlerinde, hüsn-i hat eserlerinde yer aldığı ve hatta doküma kilimlere nakşedildiği görülmüştür. İfade birçok müstakil eserin ismi olarak da karşımıza çıkmış; Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb, Şifâu'l-kulûb ve likâu'l-mahbûb şeklinde isimlendirilen birbirinden oldukça farklı muhtevalı eserlere rastlanmıştır.

Benzer nakillerden biri olarak tespit ettiğimiz, "Kalplerin şifası âşığın cemâlinedir" şeklinde Türkçeleştirilmesi mümkün olan Şifâu'l-kulûb fî likâi'l-meclûb ifadesi de müstakil bir eserin ismidir. Eser Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn'unda zikredilmiştir. Bununla birlikte, Kâtip Çelebi tarafından eserin muhtevalarına ve müellifine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Çalışma sürecinde ilgili ifadeler Türkçe, Arapça ve Farsça manzum eserlerde taranmış, ifadelerle ilişkin daha fazla malzemenin çok fazla çeşitlilik arz etmese de Klasik Türk şiiri metinlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Taranılan bütün ifadeler Arapça olmakla birlikte, Arapça ve Farsça manzum eserlerde ilgili ifadeler lafzî iktibas düzeyinde rastlanmamıştır. Türkçe manzum eserlerde ise Şifâu'l-kulûb likâu'l-

mahbûb şeklindeki naklin, lafzî iktibas ve Türkçe'ye çeviri düzeyinde şiirlerde yer aldığı görülmüş, diğer benzer nakillere ise lafzî iktibas düzeyinde Türkçe metinlerde de rastlanamamıştır.

İlgili hikemî ifadelerin tarihsel süreç içinde yorumlanarak çeşitlendiği, dünyevî ya da uhrevî birbirinden oldukça farklı bağlamlarda kullanıldığı açıkça görülmüştür. Taranılan ifadelerde yer alan "dost" bazen kendisiyle şifa bulunan bir "arkadaş", bazen bir sevgili, bazen Hz. Peygamber bazen de Cenâb-ı Hak olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çeşitlilik, bir metnin anlamının metne muhatap olan özneye yeniden şekillenmesine ve bu şekilde yeni bir bağlama girerek sürekli yeniden üretilmesine işaret eder. Bu durum bir yandan anlamın belirsizleşmesi gibi görünürken, diğer yandan medeniyetin yazılı kültür vasıtasıyla kendini sürekli yeniden üretmesidir. Hikemî ifadelerin manzum-mensur metinlerde ve sanatsal eserlerde birbirinden oldukça farklı bağlamlarda ve farklı maksatlarla yer alması, ifadelerin zaman içinde değişerek çeşitlenmesi, medeniyetin müntesipleri üzerinden kendine ait olan malzemeyi tekrar tekrar yorumlayarak kendini inşa ve tekâmül etme serüvenini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, Hikmet, Şifâ'u'l-alîl likâu'l-halîl, Şiir.

A Historical Teaching in Fîhi Mâ Fîh: Likâ al-Halîl Şifâ al-Alîl

Summary

In a section where friendship is explained in the work of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, which is compiled from his talks, Fîhi Mâ Fîh, the Arabic expression Liqâ al-halîl şifâ al-alîl is included. It has been determined that the expression in Islamic literature is narrated in different ways with word changes and it has been observed that these expressions are used in quite different contexts in texts, cultural and artistic materials. In the article, firstly, the presence of the expression Liqâ al-halîl şifâ al-alîl in religious, literary and cultural resources was examined. Then it was tried to determine how similar expressions that appear with different words in Islamic literature are included in the sources. Turkish, Arabic, Persian prose and poetic works written within the Islamic civilization and cultural and artistic materials belonging to this civilization were scanned. As a result of the information obtained from these scans, comments were made. The ultimate goal of this article is to follow the course of a doctrine in the religious heritage tradition and similar transmissions in Islamic civilization, based on the expression Liqâ al-halîl şifâ al-alîl in the Fîhi Mâ Fîh. Thus, it will contribute to understanding the process of civilization's building itself on written culture and artistic works.

Rûmî narrated the expression Liqâ al-halîl şifâ al-alîl while stating the influence of friends on each other. The expression that could not be found in primary and secondary hadith sources was also quoted in the form of Şifâ al-alîl liqâ al-halîl with the exact same word order.

In the text scans, the following narrations similar to the expression in the form of Liqâ al-halîl şifâ al-alîl were found: Likâ al-halîl şifâ al-galîl, Şifâ al-alîl liqâ al-Celîl, Şifâ al-qulûb liqâ al-mahbûb, Şifâ al-qulûb fi liqâ al-meclûb.

Like the Şifâ al-alîl liqâ al-halîl, these expressions are also not found in primary or secondary religious sources. The expression in the form of Liqâ al-halîl şifâ al-galîl was narrated in reference to Ibn Aisha, a hadith and genealogy scholar who lived in the 9th century and was found in the works of Arabic history and Emsâl books which contains Arabic proverbs and idioms. It can be translated as "The face of the friend is the cure for the inner fire (thirst)" or "The face of the friend is the cure for the person who is thirsty."

In the Mevlânâ Museum, an expression in the form of Şifâ al-alîl liqâ al-Celîl, which means "The healing for the patient in the face of God" was seen on a miniature mihrab. In this usage, the "friend's face" (liqâ al-halîl) in the previous similar expressions took the form of "the face of Allah" (liqâ al-Celîl). It is clearly seen that the Mawlawî tradition reinterprets the expression in Fîhi Mâ Fîh and uses it in a more metaphysical context.

The expression Şifâ al-qulûb liqâ al-mahbûb, which we can translate into English as "The healing of hearts is the face of the lover" is the most used and most known among similar narrations. The expression is mentioned in work titled Sıfatı Sâhib al-Zevq al-Selîm ve Meslûb al-Zevq al-Leîm by Suyûtî, who lived in the 15th century, and in the Rûh al-Mathnawî of İsmail Hakkî Bursevî, who lived in the 17th and 18th centuries. The expression is also included in Osman Hamdi Bey's famous painting, named The Tortoise Trainer in the 19th century. In the uses of Suyûtî and İsmail Hakkî Bursevî, the lover (mahbûb) refers to the lover, which is an element of earthly love. However, the place in Osman Hamdi Bey's painting is Bursa Yeşil Mosque, and there is calligraphy with the name Muhammed right next to the related text in the painting. In the light of this information, it is thought that the context in

the use of the expression has completely changed. While trying to reveal the Ottoman Empire's religious identity, Osman Hamdi Bey has handled the expression in a metaphysical dimension. It has been observed that the expression of *Shifâ al-qulûb liqâ al-mahbûb* is included in manuscript covers, calligraphy works, and even embroidered on woven rugs. The expression has also appeared as the name of many books; there are works with different contents, named as *Shifâ al-qulûb bi-liqâ al-mahbûb*, *Shifâ al-qulûb* ve *liqâ al-mahbûb*.

The phrase *Shifâ al-qulûb fî liqâ al-meclûb*, which is one of the similar expressions, means "The healing for the hearts is in the face of the lover." It is the name of a book and mentioned in Kâtip Çelebi's *Kasf al-Zûnûn*. However, no information was given by Kâtip Çelebi regarding the content of the work and its author.

During the study, the relevant expressions were scanned in Turkish, Arabic and Persian texts, and it was found that more materials related to the expressions were included in Classical Turkish poetry, although there was not much variety. Although the expressions are in Arabic, the expressions in Arabic and Persian poems are not encountered at the level of literary quotations. In Turkish texts, it was seen that *Shifâ al-qulûb liqâ al-mahbûb* was used in the poems at the level of literal quotation and in the form of translation into Turkish. The other similar expressions were not encountered in Turkish texts, either.

It is clearly seen that the relevant expressions are interpreted and diversified in the historical process and used in very different contexts, whether religious or secular. The "halîl" in the expressions sometimes appears as a friend, sometimes a lover, sometimes The Prophet Muhammed, sometimes appeared as God Almighty. This diversity indicates that a text's meaning is reshaped in the reader and thus constantly reproduced in a new context. On the one hand, this situation appears ambiguous in the meaning. On the other hand, it is the consistent reproduction of civilization through written culture. It is essential that the narrative expressions take place in verse-prose texts and artistic works in quite different contexts and with different purposes, and they change and diversify over time because it shows the adventure of civilization's self-construction and evolution in time by interpreting the own material over and over again.

Keywords: *Islamic Literature, Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, Wisdom, Likâ al-halîl shifâ al-alîl, Poetry*

Giriş

Hikemî bir öğretinin ait olduğu medeniyet havzası içinde üretilen eserlerde birbirine benzer, yakın ya da farklı ifadelerle karşımıza çıkması mümkündür. Bazen bir öğretiyi, aynı medeniyet havzasında birbirinden oldukça farklı bağlamlarda da karşımıza çıkabilmektedir. Hikemî öğretilerin nakillerindeki bu benzerlikler ve farklılıklar, her şeyden evvel medeniyetin kendini inşa etme sürecinde beslendiği ya da etkilendiği kaynakları yorumlaması, bu kaynakları yeniden üretmesi ve çeşitlendirmesi sonucu ortaya çıkan, medeniyetin tekâmül süreciyle de paralel seyreden tabii bir durumdur. Zira bir medeniyet, beslenen kaynaklara ilişkin tekrar tekrar yapılan yorumların ve teliflerin ürünüdür.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) sohbetlerinden derlenen eseri *Fîhi Mâ Fîh*'te dostluğun konu edildiği bir fasılda, Arapça *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* ifadesi nakledilmiştir. İlgili ifadeyi; "Dostun cemâlî hastanın şifasıdır." "Dostun ziyareti hastanın şifasıdır." "Dosta kavuşmak hastaya şifadır." gibi farklı şekillerde Türkçeye aktarmak mümkündür. Aynı ifadenin İslam edebiyatlarında farklı kelimelerle de rivayet edildiği, ifadeye benzer rivayetlerin birbirinden farklı bağlamlarda kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Bu makalenin amacı her şeyden önce *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* ifadesinin *Fîhi Mâ Fîh*'te ele alınışını ve ifadenin diğer dinî ve edebî kaynaklarını tespit etmek, sonra İslam edebiyatlarında farklı kelimelerle karşımıza çıkan ifadenin benzer nakillerinden yola çıkarak anlamındaki değişimleri, genişlemeleri ya da daralmaları

takip etmektir. Bunu yapmak suretiyle *Fîhi Mâ Fîh*'teki söz konusu ifadeden hareketle manzum ya da mensur dinî-hikemî gelenekte yer alan bir öğretinin ve benzeri nakillerin, İslam medeniyeti içindeki seyri takip edilecek, medeniyetin yazılı kültür ve sanatsal eserler üzerinde kendini inşa etme sürecini anlamaya katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

1. Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl İfadesinin Fîhi Mâ Fîh'teki Mevcudiyeti

Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesinin *Fîhi Mâ Fîh*'te yer alması, ilk elde *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*'nin diğer eserlerini de tarama zarureti ortaya çıkarmıştır. Hazretin *Divân-ı Kebîr*, *Mesnevî*, *Mecâlis-i Seb'a* isimli eserleri taranmış, neticede söz konusu ifadenin mezkûr eserler içinde sadece *Fîhi Mâ Fîh*'te yer aldığı ve *Mevlânâ*'nın ifadeyi kendinden önceki gelenekten aktardığı tespit edilmiştir.

Fîhi Mâ Fîh'te, dostluğun konu edildiği altmış ikinci fasla *Mevlânâ* şu şekilde başlar: “Dostların gönüllerinde öyle sıkıntılar vardır ki, bu sıkıntılara hiçbir ilaç fayda etmez; ne uyumakla ne gezmekle ne de yemek içmekle iyileşir. *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* [Dostun cemâli hastanın şifâsıdır] ifadesinde denildiği gibi, ancak dostla mülâkî olmakla bu sıkıntılar şifâ bulur.”¹

Mevlânâ bu bahiste müminin müminle, münafığın müminle oturup kalkması sonucu üzerlerinde oluşan tesiri izah etmiş ve ifadeyi bu bağlamda zikretmiştir. Bu kullanımda dost (halîl) kelimesinden maksadın insanın oturup kalktığı kişi olduğu açıktır.

Mevlânâ'nın ilgili fasla başlarken söylediği “Dostların gönüllerinde öyle sıkıntılar vardır ki, bu sıkıntılara hiçbir ilaç fayda etmez; ne uyumakla ne gezmekle ne de yemek içmekle iyileşir.” sözlerinden ise *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* ifadesinde zikredilen hastalığın fiziksel hastalıklardan ziyade gönül sıkıntılarına işaret ettiğini söylemek doğru olsa gerektir. *Fîhi Mâ Fîh*'in *Mevlânâ* hayatta iken oğlu Sultan Veled ya da müridlerinden biri tarafından kaydedilmiş sohbetlerinden hareketle vefatı sonrası derlendiği bilinmektedir.² Bununla birlikte *Mevlânâ* hazretlerinin yaşadığı XIII. yüzyıldan öncesine ve sonrasına ait başka eserlerde yapılan taramalarda, ifadenin benzer ya da farklı kelimelerle, aynı ya da farklı bağlamlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Makalenin bu aşamasında ilgili kullanımlar hakkında bilgi verilecektir.

2. Nakledilen İfade ve Benzeri Nakiller

Mevlânâ hazretlerinin *Fîhi Mâ Fîh* isimli eserinde zikredilen *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* ifadesi sonraki dönemde diğer birçok eserde de yer almaktadır. İfade çoğu zaman bu şekliyle nakledilmekle birlikte, ifadedeki lafızların yer değiştirerek *Şifâu'l-alîl likâu'l-halîl* şeklinde kullanıldığı da görülmüştür. XVII. ve XVIII. yüzyıl-

¹ *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, *Fîhi Mâ Fîh*, ter. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, (İstanbul: İz Yayıncılık 1994), 200. İlgili metnin Ahmed Avni Konuk tarafından yapılan tercümesi şu şekildedir: “Dostların gönülünde rençler vardır ki, hiçbir ilaç ile iyi olmaz; ancak dostun cemâliyle şifa bulur. Zirâ *Likâu'l halîl şifâu'l alîl* Yani [Yani Dosta mülâkî olmak hastanın şifâsıdır] denilmiştir.”

² Daha detaylı bilgi için bk. Mehmet Demirci, “Fîhi Mâ Fîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/58.

larda yaşamış olan Mevlevî şeyhi Yûsuf Nesîb Dede (ö. 1714) *Rişte-i Cevâhir* isimli eserinde³, bir konuda aktardığı iki beytin anlamına ilişkin “Rü’yetü’l-habîb cilâu’l-ayn⁴ [ve] Şifâu’l-alîl likâu’l-halîl mazmûnına karîbdır” ifadesini kullanır.⁵ Nesîb Yûsuf Dede’nin kullanımında *Fîhi Mâ Fîh*’ten farklı olarak sadece ifade içindeki terkiplerin yer değiştirdiği, lafız ve mana değişikliğinin olmadığı görülmektedir.

İfadenin gerek aslî şekli gerekse de *Rişte-i Cevâhir*’de nakledilen *Şifâu’l-alîl likâu’l halîl şekli* birincil ve ikincil hadis kaynaklarında yapılan taramalarda tespit edilememiştir. Bununla birlikte diğer mensur ve manzum metinler üzerinde yapılan taramalarda kelime değişiklikleriyle ve farklı bağlamlarda benzer şu nakillerle karşılaşmıştır: *Likâu’l-halîl şifâu’l-galîl*, *Şifâu’l-alîl likâu’l-Celîl*, *Şifâu’l-kulûb likâu’l mahbûb*, *Şifâu’l-kulûb fî likâi’l-meclûb*.

Kelime değişiklikleriyle ya da farklı bağlamlarda zikredilen benzer nakillerin tespit edilen kaynakları, anlamları ve kullanımları başlıklar hâlinde aşağıda verilmiştir.

2.1. Likâu’l-galîl şifâu’l-alîl

Zikredilen nakilde sadece ifadenin sonunda yer alan *alîl* (عليل) yerine geçen *galîl* (غليل) kelimesi farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kelime de aynı kalıpta türemiş kelimeler olmakla birlikte *galîl* lugatte “iç yangını, susuzluk” anlamlarına gelir.⁶ Bu suretle ifadenin *Dostun cemâli iç yangınının (susuzluğun) şifasıdır* ya da *Dostun cemâli içi yanan (susamış) kişinin şifasıdır* şeklinde Türkçeleştirilmesi mümkündür. Buradaki susuzluğun gönül sıkıntısı ve iç yangını olduğu belirtilmelidir. İfadenin bu kullanımı Arap hikemiyatı eserlerinde ve Arap atasözleri ve deyimlerini nakleden *Emsâl* kitaplarında tespit edilmiştir.⁷ Kullanıldığı bağlam da Mevlânâ hazretlerinin ifadeyi kullandığı bağlamdan çok farklı değildir. İfadeyi tespit ettiğimiz Arap hikemiyatını nakleden çoğu eserde, *Likâu’l-halîl şifâu’l-galîl*, dostluk, kardeşlik ve muhabbeti (*Faslu’s-sadâka ve’l-mevedde ve’l-uhuvve*) konu edinen bahislerde nakledilmiştir.⁸

Burada zikretmek istediğimiz önemli bir husus da dostluk ve muhabbete ilişkin kullanılan *Likâu’l-halîl şifâu’l-galîl* şeklindeki öğretiyi aktaran eserlerin ifadeyi İbn-i Aîşe’ye nispet ederek nakletmiş olmalarıdır. Künyesi Ebu Abdirrahman Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs el-Kureşî el-Basrî olan İbn-i Aîşe, IX. yüzyılda

³ Yûsuf Nesîb Dede’nin hayatı ve eseri *Rişte-i Cevâhir* için bk. Gürdal Semen, *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri Edebî Kişiliği ve Rişte-i Cevâhir -İnceleme, Metin, İndeks-*, (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁴ Arapça ifadeyi “Sevgilinin cemâli gözlere ciladır.” şeklinde çevirmek mümkündür.

⁵ Yûsuf b. Ömer, *Rişte-i Cevâhir* (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1257), 135.

⁶ Halil bin Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-Ayn*, Tahkik: Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samerraî, (Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, t.y.), 4/347; Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasen Bin Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-Lüga*, Tahkik: Remzî Münîr Baalbekki, (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1987), 1/370.

⁷ Bu eserlere örnek olması açısından bk. Bahâüddin Ebû’l-feth Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşihî, Tahkik: İbrahim Salih, *el-Müstetraf fî külli fennin müstetraf* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2004), 1/ 379; *Cevâhirü’l-Edeb min Hazâini’l-Arab* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, 1914), 1/47.

⁸ Buna örnek olması için bk. *el-Müstetraf fî külli fennin müstetraf*, 1/146.

yaşamış bir hadis ve nesep âlimidir (ö.228/843).⁹ Böylece *Fîhî Mâ Fîh'te* Mevlânâ'nın “denildiği gibi” şeklinde kendinden önceki geleneğe nispet ederek naklettiği ifadenin kaynağını IX. yüzyıla kadar götürmek mümkün olmuştur.

2.2. Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl

Benzer nakillerden biri de Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl ifadesidir. İfade, Hastanın şifası Cenâb-ı Hakk'ın cemâlidir ya da Hastanın şifâsı Cenab-ı Hakk'a kavuşmakla mümkündür şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

Daha önceki ifadelerde karşımıza çıkan dost (halîl) kelimesi ilgili ifadede metafizik bir telakkî ile “Cenâb-ı Hak” olarak karşımıza çıkar. Daha önce dostluk ve muhabbet fasıllarında zikredilen ifadenin bu kullanımında bağlamın tamamen değiştiği görülmektedir.

Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl şeklindeki ifadeye Mevlânâ Müzesi'nde hazretin sandukasına yakınca bir yerde yer alan minyatür mihrabın üstünde rastlanmıştır. Mevlevîliğin *Fîhi Mâ Fîh'te*ki ifadeyi, gerçek dostun Cenâb-ı Hak olduğu düşünceyle mihrab üstü yazısı olarak kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte ifade önceki nakillerde olduğu gibi birincil ve ikincil hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Yapılan taramalar sonucunda da Mevlânâ Müzesi'nde bulunan minyatür mihrabın dışında ifadenin yer aldığı yazılı bir metne ulaşılamamıştır. Dinî kaynaklarda ve diğer yazılı eserlerde kaynağı tespit edilemeyen bu ifadenin *Fîhi Mâ Fîh'te* var olan daha önceki ifadenin ve benzer nakillerin yeniden yorumlanması sonucu lafzî farklılıklarla yeniden üretilmiş olması muhtemeldir. Bu durum, bir ifadeyi tekrar tekrar yorumlayarak yeniden üreten bir medeniyetin tekâmül etme sürecine uygun bir seyir olup, bu süreci örneklemesi anlamında ayrıca önemlidir.

2.3. Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb

Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesinin benzerleri içinde en meşhur olanı *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* şeklindeki nakildir. İlgili ifade araya harf-i cer eklenerek *Şifâu'l-kulûb fî likâi'l-mahbûb*, *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb* şekillerinde de nakledilmiştir. “Kalplerin şifası sevgilinin cemâlidir.” ya da “Kalplerin şifası sevgiliye kavuşmadadır.” şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz bu naklin günümüzde daha önce zikredilen nakillerden daha fazla bilinir olması, ifadenin Osman Hamdi Bey'in (ö. 1910) *Kaplumbağa Terbiyecisi*¹⁰ olarak bilinen ve çok ilgi gören tablosunda da yer alması sebebiyle olsa gerektir.

Osmanlı modernleşmesinin önemli sanatçı karakterlerinden biri olan, 1842-1910 yılları arasında yaşamış ressam, müzeci, arkeolog ve yazar vasıflarıyla öne çıkmış Osman Hamdi Bey¹¹ herkesçe bilinen ve çizildiği tarihten sonra *Kaplumba-*

⁹ bk. Hasan Elik, “İbn Aîşe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/299-300.

¹⁰ *Kaplumbağa Terbiyecisi* tabloya sonradan verilmiş bir isimlendirmedir. Osman Hamdi Bey tarafından esere verilen ilk ismin *Kaplumbağalar ve Adam* olduğu bilinmektedir.

¹¹ Osman Hamdi Bey ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010); Filiz Gündüz; “Osman Hamdi Bey”,

ğâ Terbiyecisi olarak isimlendirilen tablosunda sakalları ağarmaya yüz tutmuş yaşlı bir adamı resmetmiştir. Tabloda yer alan sakalları ağarmaya yüz tutmuş ve beli bükülmüş bu yaşlı ihtiyar küçük bir pencerenin önünde yerdeki yaprakları yiyen kaplumbağaları terbiye eder. Tablodaki küçük pencerenin alınlığında ise *Şifâu'l-kulûb likâu'l mahbûb* yazısı yer almaktadır. İlgili tablo vesilesiyle ifade, akademik çalışmaların ve serbest incelemelerin de konusu olmuştur.¹²

Osman Hamdi Bey'in bu tabloda resmettiği mekânın Bursa Yeşil Camii olduğu bilinmektedir. İlgili ifade Bursa Yeşil Camii'nde yer alan pencere alınlığında da mevcuttur. Ayrıca tablonun Osman Hamdi Bey tarafından resmedilen birden fazla versiyonu bulunmaktadır. Tablonun 1907 yılı versiyonunda 1906 yılı versiyonundan farklı olarak¹³ Osman Hamdi Bey *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* yazısının hemen sağ yanına *Muhammed* yazılı bir levha koymuştur. *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* yazısının Bursa Yeşil Camii'nde yer alması, yine Osman Hamdi Bey'in tablonun 1907 yılı versiyonunda yazının yanına *Muhammed* levhasını yerleştirmesi ifadeye geçen *mahbûb* (sevgili) kelimesinden maksadın metafizik bir telakkî ile Hz. Muhammed (sav) olması gerektiği çağrışımını yapar. Bu durum Osman Hamdi Bey'in ilgili yazıyı da böyle bir bağlamda anladığını ya da anlatmak istediğini düşündürmektedir. Osman Hamdi Bey'in resminde cami vb. dinî çağrışımlı bu unsurlarla Osmanlı'nın ve Doğu'nun dinî kimliğine vurgu yaptığı da söylenmektedir.¹⁴

Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb ifadesi farklı yerlerde de karşımıza çıkmaktadır. İfade Sakarya ilinin Geyve ilçesinde XV. yüzyıl sonunda yapılan köprünün arka yüzündeki ikinci kitabesinde yer almaktadır.¹⁵ Ayrıca bu güzel ifade eski harfli eserlerin ciltlerini, hat levhalarını süslemiş, dokuma kilimlere de nakşedilmiştir.

Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl ifadesi gibi *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* ifadesi de birincil ve ikincil hadis kaynaklarında yapılan taramalarda tespit edilememiştir. Yapılan taramalarda ifadenin tefsir, hadis ve fıkha dair birçok eseri olan Arap dili ve edebiyatı âlimi Suyûtî'nin (ö. 1505) *Sıfatu Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbi'z-Zevki'l-Leîm* isimli eserinde geçtiği tespit edilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte Suyûtî ilgili eserde *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* ifadesini tamamen güzel kadınları kastederek kullanmıştır. Söz konusu ifade Suyûtî'nin eserinde güzel kadının birçok açıdan

→

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/468-469.

¹² Tabloya ilişkin yorum ve simgesel analiz içeren birçok çalışma olmakla birlikte ilgili ifadeyi konu edinen biri akademik, diğeri serbest inceleme hüviyetindeki iki çalışma için bk. Şebnem Aslan, "The Analysis of the Painting 'Kaplumbağa Terbiyecisi: Tortoises Trainer' (1906-1907) of Osman Hamdi In Terms of Ottoman Leadership", *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 16/5 (2014), 115/137; Murat Ak, *Tablodaki Yazının Peşinde -Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb-*, Mahalle Mektebi, 9, (Ocak-Şubat 2013), 58-61.

¹³ Osman Hamdi Bey tarafından resmedilen Kaplumbağa Terbiyecisi tablosunun 1906 ve 1907 yıllarına ait bilinen iki versiyonu bulunmaktadır.

¹⁴ Nuri Özçelik, "Osman Hamdi Bey'in Portlerinde Anlam", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/2, (Haziran 2020), 457.

¹⁵ bk. Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/51.

¹⁶ İmam Celâleddîn Ebi'l-Fazl Abdurrahman es-Suyûtî, *Kitâbun fî Sıfati Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbi'z-Zevki'l-Leîm*, (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1994), 61.

mutluluk verici olduğundan bahsedilirken zikredilmiştir.¹⁷

Yine Osmanlı müfessir ve şairlerinden İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) 1704 yılında telif ettiği ve *Mesnevî*'nin birinci cildindeki 738 beytin şerhini ihtiva eden eseri *Rûhu'l-Mesnevî*'de ifadeyi *Likâu'l-mahbûb şifâu'l-kulûb* şeklinde kullanmıştır. Aşağıda *Mesnevî*'de yer alan beyit ve İsmail Hakkı Bursevî tarafından yapılan şerhin ilgili kısmı aktarılmıştır:

تا کنیزک در وصالش خوش شود

آب وصلش دفع آن آتش شود¹⁸

Def burada dâfi manâsınadır, 'adl âdil manâsına olduğu gibi. (Manâ-yı beyt) budur ki Tâ ki câriye zergerin visâlinde hoş ola yani zergerin âb-ı vaslı cariyenin âteş-i aşkı harâretini def idici ve söyündürici ola. El-hâsıl bu sebeble câriye hastalıktan şifâ bula, zîrâ dimişlerdir ki (Likâu'l-mahbûb şifâu'l-kulûb). Bunda vuslat-ı ma'şûkı âba ve harâret-i aşk-ı âşıkı âteşe teşbîh vardır.¹⁹

Bütün bu aktarımlardan yola çıkarak ifadenin birbirinden oldukça farklı bağlamlarda, farklı niyetlerle zikredildiğini söyleyebiliriz. İfadede geçen mahbûbdan (sevgiliden) maksat Suyûtî'de güzel bir kadın iken, İsmail Hakkı Bursevî'de de cariyenin âşık olduğu kuyumcu (zerger) olup bir erkeğe işaret eder. Osman Hamdi Bey'in *Kaplumbağa Terbiyecisi* tablosundaki mekânın Bursa Yeşil Camii olması, ayrıca Osman Hamdi Bey'in tablosunda ilgili ifadenin yanına Hz. Muhammed'in (sav) isminin yazıldığı bir levhayı yerleştirmesi, metindeki sevgiliyi dünyevî bir sevgiliden ziyade inancın merkezî ögesi olan Hz. Peygamber olarak düşündürmektedir.

Taramalarımız sonucu karşımıza çıkan bir diğer bilgi ifadenin birçok esere isim olduğudur. İfadenin *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb* şeklindeki kullanımı, Ahmed b. Sâlih el-Mekkî tarafından eserine isim olarak verilmiştir. Bibliyografik bilgi veren kaynaklardan Ahmed b. Sâlih el-Mekkî'nin eserinin vaaz ve irşâd içerikli bir eser olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.²⁰ Henüz basımı gerçekleşmemiş olan ve yazma eser hüviyetindeki *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb* isimli bu eser hakkında başka herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bir diğer eser, Osman Paşa'nın (ö. 1585) 1578'de Şirvan ve Gürcistan'a gerçekleştirdiği seferi konu edinen *Şifâu'l-kulûb ve likâu'l-mahbûb* isimli eserdir.²¹ Akademik çalışmalarda eserin müellifinin bilinmediği notu düşülmüştür.²² Bundan

¹⁷ Suyûtî, *Kitâbun fî Sıfati Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbi'z-Zevki'l-Leîm*, 61.

¹⁸ *Mesnevî*'de birinci defterde yer alan beytin çevirisi şu şekildedir: *Ta ki cariyeye onun visâliyle iyileşsin, ab-ı visâli o ateşi söndürsün.*

¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî* (1287), 1/312.

²⁰ İlgili yazma eserin kütüphane kaydı için bk. Ahmed b. Sâlih el-Mekkî, *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb*, (Fas: Hizânetü Karaviyyîn, Nu: 207).

²¹ Eserin tam ismi *Şifâu'l-kulûb ve likâu'l-mahbûb yâhud Natru'n-nâzirîn ve Makbûlü'l-hâtirîn* şeklinde olup müellifi bilinmemektedir.

²² Ağâh Sırrı Levend gazavâtnâmeleri konu edindiği eserinde eserin ismini ve konusunu aktarmış, müellif bilgisi vermemiştir. bk. Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 87-88. Erhan Afyoncu ise Osman kroniklerini

başka, *Şifâu'l-kulûb ve likâu'l-mahbûb* isimli müellifi tespit edilemeyen tasavvufî bir risaleden bahsedilmiş,²³ bu risalenin nokta metaforu ve vahdet üzerine kaleme alınmış Noktatu'l-beyân risalesinin tercümesi olduğu söylenmiştir.²⁴

2.4. Şifâu'l-kulûb fi likâi'l-meclûb

Yapılan taramalarda karşımıza çıkan bu ifade anlam itibariyle benzerlerinden farklıdır. Zira daha önceki nakillerde ifadede yer alan kalplere ve hastalıklara şifa olan kişi sevgili ya da dost iken bu nakilde kalplere şifa olan seven kişinin cemâli, yani mecnun olan kişi olmuştur. *Şifâu'l-kulûb fi likâi'l-meclûb* şeklinde karşımıza çıkan nakli, *Kalplerin şifası âşığın cemalindedir. ya da Kalplerin şifası âşığa (mecnun olana) kavuşmadadır.* şeklinde Türkçeleştirmek mümkündür.

İfadenin bu şekli XVII. yüzyılda yaşamış ve birçok eser telif etmiş Osmanlı müellifi Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn* isimli meşhur bibliyografik eserinde karşımıza çıkmıştır.²⁵ Bununla birlikte Kâtip Çelebi tarafından eserin müellifi ya da içeriğine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. İfadeye ilişkin yapılan taramalarda daha detaylı bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

3. İfadelerin Türkçe, Arapça ve Farsça Manzum Eserlerdeki Mevcudiyeti

Osmanlı Devleti'nin muhteşem yüzyılı'nın sultanı olan ve şiirlerinde Muhibbî, Muhib ve Meftûnî mahlaslarını kullanan Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) divanında yer alan gazellerden birinde şöyle bir beyit yer alır:

Derd-i dilümi 'arz ideyin dime hekîme
Bak yâr likâsına ki tâ kim gide emrâz²⁶

İlgili beyitte Gönlündeki derdi hekime anlatayım deme yâr cemâline bak ki hastalıklardan kurtulasın diyen Muhibbî, beyitteki ikinci mısradaki, "Kalplerin şifası sevgilinin cemâlidir." şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb ifadesinin mana bakımından tercümesini yapmıştır. Sultan'ın divanında aynı fikri farklı ifadelerle dile getirdiği de görülmektedir:

İy tabîbâ çek elin bu sîne-i mecrûhdan
Merhem-i vaslı gerek özge devâyı istemez²⁷
İy tabîbâ çek elün Kânûn-ıla olmaz şifâ
Lâ'l-i nâb-ı dilber olmuşdur hemân dermânumuz²⁸

→

ele aldığı makalesinde eserin müellifinin bilinmediğini aktarır. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, (2003), 137.

²³ Ferhat Koca, "Kemalpaşazâde'nin Risâle Fi's-Şahsi'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümeleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29 (2016/1), 16.

²⁴ Mehmet Tabakoğlu-Şükrü Maden, "Nokta Metaforu ve Vahdet Üzerine Eklektik Bir Metin: Noktatü'l-Beyan Risalesi", *Dergiabant (ALBU İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 7/13 (Bahar 2019), 69.

²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l Kütüb ve'l-Fünûn*, (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1943), 2/1056.

²⁶ Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/811.

²⁷ Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı*, 1/690.

²⁸ Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı*, 1/739.

Sevgilinin cemâlinin ya da sevgiliye kavuşmanın gönül derdinin nihâî şifası olduğu söyleminin Klasik Türk şiirinde yer alan birçok örneğini vermek mümkündür. Bununla birlikte çalışma sadece odaklandığı ifadelerin Türkçe manzum eserlerdeki yer alış biçimleri üzerinden devam edecektir.

Yapılan taramalarda XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşamış olan şair Nesîmî'nin (ö. 1417?) sevgiliye (*Ey sevgili!*) *Bu sıkıntıların şifâsı cemâlidir, zirâ kalbin şifâsı sevgilinin likâsıdır* şeklinde seslendiği şöyle bir beytine rastlanmıştır:

Cemâlündür bu rencûrun şifâsı
Şifâ'ü'l-kalb mahbûbun likâsı²⁹

Şair Nesîmî'nin ilgili beyitte *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* ifadesini ilk mısra-da mana itibarıyla aktardığı ikinci mısra-da ise Türkçe söz dizimine uygun bir şekle getirerek söylediği görülmektedir. Beytin yer aldığı Nesîmî'ye ait bu gazel bir nazire olarak kaleme alınmıştır. Nesîmî'ye ait bu nazireye Ömer b. Mezîd tarafından 1437 yılında derlenen ve Türk edebiyatının önemli kaynaklarından olan *Mecmû'atü'n-Nezâir* isimli nazîre mecmuasında da rastlanmıştır. *Mecmû'atü'n-Nezâir*'de beytin ilk mısrası *Cemâlündür* yerine *Visâlidir* şeklinde başlamaktadır. Arapça *likâ* kelimesinin *cemâl* anlamına geldiği gibi *visâl* anlamına da gelmesi bu farklılığı ayrıca anlamlı kılmaktadır:

Visâlidir bu rencûrun şifâsı
Şifâ'ü'l-kalb mahbûbun likâsı³⁰

Aynı ifadeye şiirinde yer veren bir diğer isim ise Karamanlı Aynî'dir (ö. 1494?). XV. yüzyılda yaşamış olan Karamanlı Aynî, divanında yer alan ve mezkûr ifadeye yer verdiği gazelinin matla beytinde sevgilisine, (*Ey sevgili!*) *Sevgilinin yüzünü görmek kalplere şifa olduğu için, benim de tabibi değil senin cemâlini görmem yeterlidir.* şeklinde seslenmektedir:

Çünkü şifâü'l-kulûb oldı likâu'l-habîb
Yüzünü görmek yiter bana ne hâcet tabîb³¹

Türkçe metinler üzerinde yapılan taramalarda anılan ifadeye rastladığımız son manzum eser, bir XVII. yüzyıl metnidir. İfade, Fenâyî mahlasını kullanan şair Üsküdarlı Mehmet Efendi'nin (ö. 1664) divanında yer almaktadır. Fenâyî önceki şairler gibi sevgilinin cemâlinin gönül derdinin şifası olduğunu söylemiş, *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* ifadesini gazelinin matlâ beytinde şu şekilde Türkçeleştirmiştir:

Bu rencûrun cemâlündür devâsı
Şifâ-yı sadr olur cânân likâsı³²

Daha önce zikredildiği üzere ilgili ifadelerden sadece *Şifâu'l-kulûb likâu'l*

²⁹ Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), s. 714.

³⁰ Mustafa Canpolat, *Mecmû'atü'n-Nezâir Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 143.

³¹ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî Divânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020), 289.

³² Alim Yıldız, *Fenâyî Cennet Efendi Divânı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2010), 305.

mahbûb şeklindeki rivayet Türkçe manzum eserler içinde lafzî iktibas ve doğrudan tercüme düzeyinde yer almaktadır. Bununla birlikte Türkçe manzum literatürde karşılaşılan bu malzemeye, Arapça ve Farsça manzum literatürde rastlanmadığını da özellikle belirtmek gerekir.

4. Bir Metnin Medeniyet İçinde Yeniden Üretilmesi

Türkçe manzum eserler üzerinden aktarılan örneklere ek olarak burada faydalı olacağı kanaatiyle manzum Arapça farklı bir örneğe yer verilecektir. Bu örneğin verilmesindeki amaç medeniyet içinde bir metnin yapılan okumalarla yeniden nasıl üretilebileceğini göstermeye çalışmaktır. Aktarılacak Arapça beyitler üzerindeki lafızlar tarafımızca tasarrufta bulunularak yeni terkiplere sokulmak suretiyle, yeni anlamlar ve yeni metinler/ifadeler elde edilmeye çalışılacaktır. Ele alınacak beyitlere Arapça metin taramalarında rastlanmıştır.

İlgili beyitler İbn Nübâte el-Mısırî divanındandır. Arap şair İbn Nübâte sevgilisine Türkçeye aktardığımız şu ifadelerle seslenir: *Ey zulmü âşikâr olmuş selvi dalı! Eğer yumuşak (merhametli) olmaz isen nasıl salınırsın? Nicedir senin yüzünden kalbin ateşi yanıp tutuşur! Senin zikrin (sevgilinin zikri) kalplerin dostudur. Nesîm rüzgârından bir âşiğa (cana) uğramasını isterim. Zira o âşık (can) hasta olduğu için (sevgiliden haber veren) nesîmden şifa bekler.*

إِن أَنْتَ لَمْ تَعُطِفْ فَكَيْفَ تَمِيلُ
هَذَا وَذِكْرُكَ لِلْقُلُوبِ حَلِيلُ
تَرْجُو شِفَاءَ مَنْهُ وَهُوَ عَلِيلُ³³

يَا غُصْنُ بَانَ قَدْ تَبَيَّنَ جَوْرُهُ
كَمْ ذَا عَلَيْكَ الْقَلْبُ تَأْهَبُ نَارُهُ
أَهْفُو إِلَى مَرِّ النَّسِيمِ بِمُهْجَةٍ

İlgili beyitlerde şair İbn Nübâte, sevgilinin zikrinin âşiğa şifa olduğunu dile getirmiş, sevgilinin haberini ve tazeliğini getiren nesimden, âşiğa uğramasını istemiştir.³⁴ Bu örnekte, aradığımız ifadeler lafzen olmasa bile mana itibarıyla mevcuttur. Bu başlık altında dikkat çekilmek istenen husus makalenin konusunu oluşturan hikemî ifadelerde yer alan ***kulûb***, ***halîl***, ***şifâ*** ve ***alîl*** kelimelerinin, aktarımı yapılan ikinci ve üçüncü beyitlerin ikinci mısralarında zikredilmiş olmalarıdır. Bununla birlikte aranılan ifadelerin hiçbirinin lafzî iktibas düzeyinde aktarımı yapılan bu üç beyitte yer almadığını da söylemek gerekir.

Şairin ilgili mısralarda kullandığı kelimelerden olan ***zıkr*** kelimesini ***kulûb***, ***halîl***, ***şifâ*** ve ***alîl*** kelimeleriyle birlikte düşünüp, şahsî bir tasarrufla *Zikruke li'l-kulûbi halîl ve şifâu'l alîl* ya da *Zikru'l-halîl şifâu'l-alîl* şeklinde yeni terkiplere sokmak ve şairin metnini yeniden üretmek mümkündür. Şairin söylemediği, tasarrufta bulunularak metinden çıkarılan bu ifadelerin ilki *Ey sevgili! Senin zikrin kalbe dost ve hastaya şifadır* şeklinde, ikincisi ise *Dostun zikri hastanın şifasıdır* ya da *Sevgilinin zikri âşiğın şifasıdır* şeklinde Türkçeleştirilebilir. Aktarılan beyitlerden yola çı-

³³ İbn Nübâte el-Mısırî, *Divân* (Beyrut/Lübnan: Dâru Ahyâi't-Turâsî'l-Arabiyye, t.y.), 394.

³⁴ Seher ve sabah vakti esen hafif rüzgâr anlamına gelen nesîm, şiirde sevgilinin kokusunu ve tazeliğini taşıır. Sevgilinin haberini âşiğa taşıyan bir haberci olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 357.

karak şahsi tasarrufla üretilen yeni metinler şairin söylemek istediği anlamı hem pekiştiren hem de anlamı genişleten yeni lafızlar olarak karşımıza çıkacaktır.

Şüphesiz bir metnin medeniyet içinde tekrar tekrar yorumlanarak yeniden üretilme şekli sadece gösterilen bu mütevazı örnekle sınırlı değildir. Tarihsel süreç içinde sosyal, siyasi, coğrafi ve insani birçok değişken sebep ve ihtiyaçla, yazılı kültür yorumlanmış ve yeniden üretilerek medeniyetin tekâmülü sağlanmıştır. Aktarılan beyitler ve üzerinde şahsi tasarrufla bulunarak kurduğumuz yeni metinler, ele alınan ifadelerin tarihsel süreç içinde ne şekilde ortaya çıkmış ve çeşitlenmenin nasıl meydana gelmiş olabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Değerlendirme

Dostun cemâli hastanın şifasıdır şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz *Likâu'l-halîl şifâu'l-alîl* ifadesi, Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh* isimli eserinin dostluğu konu edilen bir bahsinde zikredilmektedir. Hazretin ilgili ifadeyi dostların birbirleri üzerindeki tesirini dile getirirken naklettiği görülmüştür. İfade *Şifâu'l-alîl likâu'l-halîl* şeklinde, lafzî değişiklik olmaksızın, terkiplerin yer değiştirilmesi suretiyle de aktarılmıştır. Her iki hâliyle de ifade birincil ve ikincil hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Türkçe, Arapça ve Farsça yazılı kültürde bu nakle benzer *Likâu'l-halîl şifâu'l-galîl*, *Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl*, *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb*, *Şifâu'l-kulûb fî likâi'l-meclûb* şeklindeki kullanımlarla karşılaşılmıştır. Bu ifadeler de önceki nakiller gibi birincil ya da ikincil dinî kaynaklarda yer almamaktadır. Arap hikemiyatı eserlerinde ve Arap atasözleri ve deyimlerini nakleden *Emsâl* kitaplarında tespit edilen *Dostun cemâli iç yangınının (susuzluğun) şifasıdır* kelimeleriyle Türkçeleştirebileceğimiz *Likâu'l-halîl şifâu'l-galîl* şeklindeki nakil ise, IX. yüzyılda yaşamış İbn-i Aîşe isimli bir hadis ve nesep âlimine nispet edilerek aktarılmıştır.

Mevlânâ Müzesinde minyatür bir mihrabın üstünde karşılaşılan *Şifâu'l-alîl likâu'l-Celîl* şeklindeki kullanımda “dostun cemâli” (*likâu'l-halîl*), “Cenâb-ı Hakk'ın cemâli” (*likâu'l-Celîl*) şekline bürünmüştür. Mevlevîliğin *Fîhi Mâ Fîh*'teki ifadeyi yeniden yorumlayarak daha metafizik bir bağlam içinde kullandığı açıktır.

Kalplerin şifası sevgilin cemâlidir şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* şeklindeki ifade benzer nakiller içinde en fazla kullanılan ve en çok bilinendir. İfade XV. yüzyılda yaşamış Suyûtî'nin *Sıfatu Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbi'z-Zevki'l-Leîm* isimli eserinde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî'si*'nde, XIX. yüzyılda yaşamış Osmanlı Hamdi Bey'in *Kaplumbağa Terbiyecisi* isimli meşhur tablosunda yer almıştır. Suyûtî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin kullanımlarında ifadedeki sevgiliyle (mahbûb) dünyevî bir aşkın ögesi olan sevgiliye işaret edilmiştir. Bununla birlikte Osman Hamdi Bey'in tablosundaki mekân Bursa Yeşil Camii'dir ve tabloda ilgili yazının hemen yanında *Muhammed* isminin olduğu bir levha bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında ifadenin kullanımındaki bağlamın tamamen değiştiği, Osman Hamdi Bey'in Osmanlı topraklarının dinî kimliğini ortaya koymak isterken ifadeyi metafizik bir boyutla ele aldığı düşünülmektedir. *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* şeklindeki bu ifadenin yazma eser ciltlerinde, hüsn-i hat eserlerinde yer aldığı ve hatta dokuma kilimlere

nakşedildiği görülmüştür. İfade birçok müstakil eserin ismi olarak da karşımıza çıkmış; *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb*, *Şifâu'l-kulûb ve likâu'l-mahbûb* şeklinde isimlendirilen birbirinden oldukça farklı muhtevalı eserlere rastlanmıştır.

Benzer nakillerden biri olarak tespit ettiğimiz, anlam itibariyle diğerlerinden farklılık arz eden *Şifâu'l-kulûb fî likâi'l-meclûb* ifadesi de müstakil bir eserin ismidir. Bununla birlikte, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'unda eserin ismi verilmiş olsa da muhtevalarına ve müellifine ilişkin başka herhangi bir bilgi verilmemiştir.

İlgili ifadeler Türkçe, Arapça ve Farsça manzum eserlerde taranmış, ifadelerle ilişkin daha fazla malzemenin çok fazla çeşitlilik arz etmese de Klasik Türk şiiri metinlerinde yer aldığı görülmüştür. Taranılan bütün ifadeler Arapça olmakla birlikte, Arapça ve Farsça manzum eserlerde ilgili ifadelerle lafzî iktibas düzeyinde rastlanmamıştır. Türkçe manzum eserlerde ise *Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb* şeklindeki naklin, lafzî iktibas ve Türkçe'ye çeviri düzeyinde şiirlerde yer aldığı görülmüş, diğer benzer nakillere ise lafzî iktibas düzeyinde Türkçe metinlerde de rastlanamamıştır.

İlgili hikemî ifadelerin tarihsel süreç içinde yorumlanarak çeşitlendiği, dünyevî ya da uhrevî birbirinden oldukça farklı bağlamlarda kullanıldığı açıktır. Üzerinde durduğumuz metinlerde zikredilen “dost” bazen kendisiyle şifa bulunan bir “arkadaş”, bazen bir sevgili, bazen Hz. Peygamber bazen de Cenâb-ı Hak olarak karşımıza çıkar. Bu çeşitlilik, bir metnin anlamının metne muhatap olan özneye yeniden şekillenmesine ve bu şekilde yeni bir bağlama girerek sürekli yeniden üretilmesine işaret eder. Bu durum bir yandan anlamın belirsizleşmesi gibi görünürken, diğer yandan medeniyetin yazılı kültür vasıtasıyla kendini derinleştirmesidir. Hikemî ifadelerin manzum-mensur metinlerde ve sanatsal eserlerde birbirinden oldukça farklı bağlamlarda ve farklı maksatlarla yer alması, ifadelerin zaman içinde değişerek çeşitlenmesi, medeniyetin müntesipleri üzerinden kendine ait olan malzemeyi tekrar tekrar yorumlayarak kendini inşa ve tekâmül etme serüvenini göstermesi açısından önemlidir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan. “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003), 101-172.
- Ak, Murat. “Tablodaki Yazının Peşinde -Şifâu'l-kulûb likâu'l-mahbûb-”. *Mahalle Mektebi* 9 (Ocak-Şubat 2013), 58-61.
- Aslan, Şebnem. “The Analysis of the Painting ‘Kaplumbağa Terbiyecisi: Tortoises Trainer’ (1906-1907) of Osman Hamdi In Terms of Ottoman Leadership”. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal* 16/5 (2014), 115-137.
- Ayan, Hüseyin. *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: TDK Yayınları, 2014.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Mesnevî*. 2 Cilt. (1287).

- Canpolat, Mustafa. *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir: Metin-dizin-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Cevâhirü'l-Edeb min Hazâini'l-Arab*. Derleyen: Selim İbrahim Sadır, 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1914.
- Demirci, Mehmet. "Fihî Mâ Fih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/58-59. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eldem, Edhem. *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.
- Elik, Hasan. "İbn Aişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Eyice, Semavi. "Beyazıt II Köprüsü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/50-51. İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Ezdî, Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasen Bin Düreyd. *Cemheretü'l-Lüga*. Tahkik: Remzî Münîr Baalbekkî, 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1987.
- Ferâhidî, Halil bin Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Tahkik: Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sammerâî, 8 Cilt, Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.
- Gündüz, Filiz. "Osman Hamdi Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/468-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- İbn Nubâte el-Mısırî. *Divân*. Beyrut/Lübnan: Dâru Ahyâit-Turâsî'l-Arabiyye, t.y.
- İbşihî, Bahâüddin Ebü'l-feth Muhammed b. Ahmed b. Mansûr. *el-Müstetrafi külli fennin müstezraf*. Tahkik: İbrâhim Sâlih, 3 Cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 2004.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l Kütüb ve'l-Fünûn*. 2 Cilt, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1941-1943.
- Koca, Ferhat. "Kemalpaşazâde'nin Risâle Fi's-Şahsî'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümeleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016/1), 16.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Gazavât-nâmeler ve Mihaoğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Mekkî, Ahmed b. Sâlih. *Şifâu'l-kulûb bi-likâi'l-mahbûb*. Fas: Hizânetü Karaviyyîn, Nu: 207.
- Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. *Fihî Mâ Fih*. ter. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz Yayıncılık 1994.
- Özçelik, Nuri. "Osman Hamdi Bey'in Portrelerinde Anlam". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020), 449-458.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 14. Basım, 2005.
- Semen, Gürdal. *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri Edebî Kişiliği ve Rişte-i Cevâhir -İnceleme, Metin, İndeks-*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Suyûtî, İmam Celâleddîn Ebi'l Fazl Abdurrahman. *Kitâbun fi Sıfati Sâhibi'z-Zevki's-Selîm ve Meslûbî'z-Zevki'l-Leîm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1994.
- Tabakoğlu, Mehmet- Maden, Şükrü. "Nokta Metaforu ve Vahdet Üzerine Eklektik Bir Metin: Noktatü'l-Beyan Risalesi", *Dergiabant (AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 7/13 (Bahar 2019), 61-93.
- Yavuz, Kemal-Yavuz, Orhan. *Muhibbî Divânı*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Yıldız, Alim. *Fendâyî Cennet Efendi Divânı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Yûsuf b. Ömer. *Rişte-i Cevâhir*. İstanbul: Takvimhane-i Amire, 125.